

**KAZVİN'İN FETHİ, İSLÂMLAŞMASI VE IV/X. ASRIN SONUNA KADAR
ŞEHİRDEKİ İSLÂM KÜLTÜR VE MEDENİYETİNİN GELİŞMESİNDEKİ ANA
UNSURLAR**

THE CONQUEST OF QAZVİN AND IT'S İSLAMİFİCATION AND MAIN PRİNCİPLES İN THE
DEVELOPMENT OF İSLAMİC CULTURE AND CİVİLİZATİON İN THE CİTY UNTİL THE END
OF IV/X CENTURY

Hilal TÜFENK

Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ABD
Research Assistant., Van Yuzuncu Yil University Faculty of Theology, Department of Islamic
History

Van / Turkey

hilaltufenk@yyu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3753-9734

Osman AYDINLI

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ABD
Associate Professor, Marmara University Faculty of Theology, Department of Islamic History

Istanbul / Turkey

oaydinli@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7370-3143

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 03 Kasım / November 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Kasım / November 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Tüfenk Hilal, Osman Aydınli. "Kazvin'in Fethi, İslâmlaşması ve IV/X. Asrın Sonuna Kadar Şehirdeki İslâm Kültür Ve Medeniyetinin Gelişmesindeki Ana Unsurlar" *Van İlahiyat Dergisi*, 8/13(Aralık 2020): 267-289.

İntihal: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by turnitin. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/vanid> | mailto: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Copyright © Published by Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /

Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Theology, Van, 65080, Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Özet*

İran'ın kuzeybatısında İslâm coğrafyacılarının Cibâl olarak tavsif ettikleri bölgede Sâsânîler döneminde kurulan Kazvin, İslâm orduları tarafından bölgede ele geçirilen ilk İran şehirlerinden biri olmuştur. Kuruluşundan itibaren Deylem cihetine yönelik saldırılarda askerî karargâh amaçlı kullanılan kent, İslâm fetihleriyle de bu hüviyetini korumuştur. Halkın İslâm'ı benimsemesinin zamanı ve niteliği hususunda ihtilaf olmakla birlikte Kazvin'de kısa süre içinde İslâmlaşma tamamlanmıştır. Garnizon kent olmasından kaynaklı iskân edilen Arap askerler, diğer beldelerden Kazvin sugûruna cihada gelen müslümanlar, âlimler ve şehre ayrı imtiyazlarda bulunan halifeler vasıtasıyla şehir kısa süre içinde fizikî ve kültürel olarak İslâm şehrine dönüşmüştür. Çalışmamızda örnekleriyle somutlaştıracağımız bu unsurlardan ilk olarak Kazvin fatihi Berâ b. Âzib tarafından şehre yerleştirilen Arap askerlerinden aralarında âlim ve râvilerin de bulunduğu kimselerin askerî faaliyetler dışında şehrin İslâm kültür ve medeniyetine katkılarından bahsedeceğiz. Keza İslâm büyükleri ve halifeler tarafından sınırda cihat etmenin faziletine dair sözleri ile teşvik edilen gönüllü askerleri ve gerek evlerinde gerekse camilerde ilim faaliyetlerini sürdüren âlimleri de bu minvalde zikredeceğiz. Son olarak bu askerler için kale, sur ve şehrin sınıra yakın bölgelerinde inşa edilen mahallelerin inşası ile Arap askerlere ve yeni müslüman olan Kazvin halkına fiziki ortamı sağlayan, şehirde sürekli bir cihat durumu olması hasebiyle halkı vergilerden muaf tutan ve vakıflarla malî destekte bulunan halifeleri ve sâir idarî âmilleri de kentin İslâmlaşmasındaki diğer unsurlar arasında ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: İran, Kazvin, İslâmlaşma, Askeri Faaliyetler, Alimler, Kültür, Medeniyet.

ABSTRACT

THE CONQUEST OF QAZVİN AND IT'S İSLAMİFİCATION AND MAİN PRİNCİPLES İN THE DEVELOPMENT OF İSLAMİC CULTURE AND CİVİLİZATION İN THE CİTY UNTİL THE END OF IV/X CENTURY

Established in the region of the northwest of Persia, which Islamic geographers describe Jibâl, during the Sassanid era, Qazvin was one of the first Persian cities captured by the Islamic armies in the region. The city, which has been used as a military headquarters in the attacks against Daylam since its establishment, has maintained this identity with the conquests of Islam. Although there were controversies about the time and the nature of the people's embrace of Islam, Islamification was soon completed in Qazvin. Because of the fact that

* Bu makale 2020 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen *Fethinden Büveyhiler'e Kadar Kazvin Tarihi (24-323/644-934)* isimli yüksek lisans tezimizden yola çıkarak hazırlanmıştır.

garrison was a city, the city was transformed into an Islamic city physically and culturally in a little while because of the Arab soldiers who were settled in the city, the Muslims coming to the jihad from other regions, the scholars and the caliphs who made grant privileges to the city. The first of these elements, which we will embody with examples in our study, is the conqueror of Qazvin, we will mention about the contributions of Arab soldiers who were placed in the city by Barâ' b. 'Âzib, including scholars and narrators, to the Islamic culture and civilization of the city in addition to military activities. Likewise, we will cite the volunteer soldiers, who were encouraged by the Islamic leaders and the caliphs with their words about the virtue of jihad at the border, and the scholars who continue their scholarly activities both in their homes and in mosques. Lastly, the caliphs and other administrative acts that provide these soldiers with the fortress, the city and the neighborhoods built near the border and the physical environment, exempt the people from taxes and provide financial support with foundations due to the constant jihad environment in the city will be among other elements we will consider.

Key Words: Persia, Qazvin, Islamification, Military Activities, Scholars, Culture, Civilization.

Giriş

Hız. Ömer döneminde 5 yıl gibi kısa bir süre içinde Sevâd topraklarının büyük bölümünü ele geçirerek Sâsânî ordularına gâlip gelen Müslümanlar, akabinde Cibâl (merkezî İran) şehirlerini fethetmeye başlamışlardır. 24 (644) yılında İslâm hâkimiyetine giren Kazvin de bu bölgede ele geçirilen stratejik konuma sahip şehirlerden biridir. Şehrin coğrafi konumuna baktığımızda Kazvin, İslâm coğrafyacılarının yedi iklimde ele aldıkları bölgelerin dördüncü ikliminde¹ Tahran'ın 100 km kuzeybatısında², Elburz dağlarının güneyinde³ ve Cibâl bölgesinin⁴ Deylem⁵ hududunda büyük bir ovada üzerinde kurulmuştur.⁶ Şehir, “Zü'l-ektâf” lakaplı Sâsânî İmparatoru II. Şâpûr (309-379) tarafından inşa edilmiştir.⁷ Bu tarihten evvel Kûhenber ismi ile bilinen bir mezarlığın bitişiğinde küçük bir köyden ibaretti.⁸ II. Şâpûr, bu köyü şehir görünümüne kavuşturan ilk kişi olmuştur.

Kazvin, tarih boyunca civar bölgelerle iletişim halinde olup Sâsânî dönemindeki önemli yolların güzergâhında bulunan bir sugûr⁹ kenttir. Yapılan arkeolojik çalışmalarda, Kazvin'in m.ö. II. yüzyıldan itibaren doğu-batı ve kuzey-güney yolları güzergâhında İran'ın diğer önemli şehirlerine geçiş yolları üzerinde olduğu saptanmıştır. Kazvin'i kuzeyde Gîlân'a bağlayan 6 yol ile güneyden Hürmüz körfezine geçişi sağlayan Seylan ve Gedûk geçitlerinin varlığı bunu kanıtlar niteliktedir.¹⁰

¹ Yakût el-Hamevî, (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-büldân*, (Beyrut :Dâru Sadır, 1995), 4: 342.

² Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya) İslâm Fethinden Timur Zamanına Kadar*, çev. Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015), 280.

³ Marcel Bazin, “Kazvin”, *DİA*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 27: 154-155.

⁴ İslâm kaynaklarında Cibâl ya da el-Cebel şeklinde geçen bu bölge Irak'ın doğu-kuzeydoğu sınırı boyunca uzayan, doğusunda Horasan ve Fârs çölleri, batısında Azerbaycan, kuzeyinde Hazar Denizi, güneyinde ise Irak ve Hûzistanın bulunduğu merkezî İran bölgesidir. Bu bölgeye Irak-ı Acem de denilmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Anonim, *Hudûdü'l-âlem mine'l-meşrik ile'l-mağrib*, thk.ve çev. Yûsuf Hâdî, (Kahire: Daru's-Sekafe linneşr, 2002), 151; Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd Kazvinî, *Âsâru'l-bilâd ve ahbâru'l-ibâd*, (Beyrut: Dâru Sadır, trz.), 341.

⁵ Deylem, güneyinde Kazvin, Torum ve Azerbaycan'ın bir kısmı, doğusunda Taberistan, batısında Azerbaycan ve Erran, kuzeyinde ise Hazar denizi olan ve Gîlân olarak da isimlendirilen bölgedir. (Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Fakîh, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedanî, *Kitâbü'l-Büldân*, thk. Yûsuf el-Hâdî, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1996), 417; İstahrî, Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-Fârisî el-Kerhî, *Mesâlikü'l-memâlik*, (Leiden: Dâru Sadır, 2004), 204.

⁶ Hüseyin Kuli Sütude, “Tarihçe-i Kazvin”, *Berresihâ-yi Tarihi*, (Tahran:1969), 4/5; İbn Havkâl, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Havkal el-Bağdadî, *Sûretü'l-arz*, thk. M. J. Geoje, (Leiden: Dâru Sadır, 1938), 2/357.

⁷ Müstevfî, Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvini Hamdullah, *Nüzhetü'l-kulûb: el-makâletü's-sâlise*, tsh. Guy le Strange, (Tahran: 1362), 57.

⁸ Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm Kazvinî Râfî, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvin*, thk. Azizullah Ataridi Habuşani, (Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye 1987), 1/41; Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvinî Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK yayınları, 2018), 631.

⁹ İslâm'a muhâlif devlet ve hânedanların sınırında bulunan İslâm şehirleridir. Sınırdaki bu şehirler askerî birliklerle güçlendiriliyor ve karşı cihetlere saldırılar bu şehirlerden düzenleniyordu. Bu sugûrlar, kara sugûru ve deniz sugûru gibi bulunduğu bölgenin yapısına göre çeşitli isimler almaktaydı. (İslâm sugûrları hakkında geniş bilgi için bkz. Ebû'l-Ferec el-Bağdadî Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harac ve sinâatü'l-kitâbe*, (Bağdat: Dâru'r-Reşid, 1981) 159-201.

¹⁰ Sütude, *Tarihçe-i Kazvin*, 97-98.

Kazvin'in askerî konumu İslâm döneminde de devam etmiş ve çevre nahiyelerin bünyesine eklenmesiyle geniş bir mıntıkanın merkezi haline gelmiştir. Bu nahiyelerden en önemlisi Destebâ'dır. İslâm döneminde Kazvin, ele geçirilmeden önce Deylem'e gazveler buradan yapıldığından¹¹ bölgedeki askerî stratejik konumlardan biri olan Destebâ, 254 (868) yılında Mûsâ b. Boğa tarafından Kazvin'e katılmıştır.¹² Hârun er-Reşid döneminde Hemedan'dan ve Rey'den yeni nahiyelerin eklenmesiyle birlikte Kazvin, bölgenin serhaddi olma vasfına hızlıca kavuşmuştur.¹³

Şehrin fiziki durumu hakkında malumat edindiğimiz coğrafya eserlerine göre Kazvin merkezden çevreye dairevî biçimde genişleyen tipik bir İran şehir modeline sahiptir. Kent, Sâsânî imparatoru II. Şâpûr tarafından inşa edilen şehrin ilk unsuru olan iç kale (kûhendiz), onu kuşatan asıl şehir (şehristan) ve bunları ihata eden dış surlardan (rabaz) oluşur. Bununla birlikte iç kale ve asıl şehir ile el-medine es-sağîra, surların ve yeni mahallelerin inşa edildiği dış şehir ile de el-medine el-kebîra olarak iki medineli (merkezli) şehir olarak anılmaktaydı.¹⁴ Kazvin'in fiziki yapısındaki ana etken Deylem sugûru olmasıydı. Yeni mahalleler ve kaleler bu amaca hizmet ediyor ve gün geçtikçe şehir daha da müstahkem hale getiriliyordu. Abbâsî Halifesi Mûsâ el-Hadî (785-786) ve azatlısı Mübârek et-Türkî'nin askerlerin ihtiyacını karşılamak üzere kurduğu mahalleler¹⁵ ile halife Hârun er-Reşid döneminde inşasına başlanan ve Halife Mu'tez-Billâh (866-869) döneminde Türk komutan Mûsâ b. Boğa tarafından 254 (868) yılında tamamlanan büyük hisar, şehirdeki tahkim çalışmalarının en önemlilerinden sayılabilir.¹⁶

¹¹ Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, thk. M. J. De Geoeje, (Leiden: Dâru Sadır, 1889), 261; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l Buldân*, 557.

¹² Râfî, *et-Tedvîn fî Ahbâr-ı Kazvin*, 1/47.

¹³ Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 633-34, 640.

¹⁴ Mesut Can, "Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarında Şehir Tipolojisi: Terminolojik Bir Bakış", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/2, 2018, 1151.

¹⁵ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l -Buldân*, 559; Râfî, *et-Tedvîn fî Ahbâr-ı Kazvin*, 4/60; Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 631.

¹⁶ Râfî, *et-Tedvîn fî Ahbâr-ı Kazvin*, 1/43.

1. Kazvin'in Fethi

Müslümanların Sâsânî birlikleriyle karşılaşması Hz. Ebû Bekir dönemine rastlamaktadır. İslâm hakimiyetinden önce Sevâd'da İran'a karşı kabilevî direnişini sürdüren Müsennâ b. Hârise,¹⁷ Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinden sonra kendisinden ahitname alarak İslâm gücü adına bölgede bir yıl kadar direnişini sürdürmüş, 12 (633) senesinde Irak savaşlarına komutan tayin edilen Hz. Hâlid b. Velîd'e verdiği destekle Hire ele geçirilip halkı cizyeye bağlanmıştı.¹⁸ Sâsânî topraklarında ilerlemeye devam eden ve 15 (636) yılına kadar bölgede önemli başarılar kaydeden İslâm ordusuna karşı kaybettiği toprakları geri almak için büyük bir birlik hazırlayan son Sâsânî Kısrası III. Yezdicerd'in Kâdisiye mevkiinde mağlup edilmesi ve başşehir Medâin'in ele geçirilmesiyle bölgedeki İslâm hâkimiyeti kesinleşmiş oldu.¹⁹ 16 (637) yılında Dicle Sevâd'ının bütün toprakları fethedildi.²⁰ 21 (642) senesinde vuku bulan ve diğer İran şehirlerinin ele geçirilmesine imkan sağlayan Nihâvend savaşı sonrasında ise Hemedan, Dînever²¹, Rey ve Destebâ²² iki yıl içerisinde fethedildi. Bu bölgelerin ele geçirilmesi ile kuzey İran topraklarında büyük oranda hakimiyet sağlanmış ve Deylem'e ilk seferler düzenlenmeye başlanmıştır. Ancak gerek stratejik konumu gerekse Deylem'e gerçekleştirilen seferlerdeki en büyük kalelerden biri olan Destebâ halkının İslâm otoritesine gereğince boyun eğmemiş olması Kazvin'in alınmasını gerekli kılıyordu.

Hz. Ömer tarafından Kûfe valiliğine atanan Mugîre b. Şu'be,²³ bu sebeplere matufen valiliğe gelir gelmez 22 (642) yılında Berâ b. Âzib'i Kazvin'i fethetmesi için ordu kumandanı olarak görevlendirdi. Kazvin'i ele geçirmede muvaffak olursa Deylem'e de sefer düzenlemesini emretti. Berâ, Destebâ'da önceden tutulan silahlı askerleri de yanına alarak Kazvin'e yöneldi. Ordu önce Kazvin'e yakın mevkiye bulunan Ebher kalesine vardı. Buraya gelmeden önce Berâ, yolları araştırmış ve en doğru yolun hangisi olduğunu bizzat öğrenmişti. Kale ahâlisi İslâm ordusu ile savaştıktan sonra Berâ'dan eman istemek zorunda kaldı. Berâ

¹⁷ İsrail Balcı, "İran Sömürgesine Karşı Arap Aşiretleri Direnişinin Önderi: Müsennâ b. Hârise ve Siyasi Direnişleri", *Ekev Akademi Dergisi*, 8/19, (2004):180.

¹⁸ Ebu Yûsuf Ya'kub b. İbrahim, *Kitâbu'l-Harâc*, thk. Tâhâ er-Rauf Sad, Sa'd Hasan Muhammed, (Kahire: el-Mektebetü'l Ezheriyye li't-Türâs, trz), 156-158; Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzürî, *Futûhu'l-büldân*, (Beyrut: Dârû Mektebetü'l-Hilal, 1988), 24.

¹⁹ Belâzürî, *Futûhu'l-büldân*, 258; Muhtar b. Tâhîr Makdisî, *el-Bed' ve't-tarih*, (Mektebetü's-Sekâfe diniyye ve Bûr Said, trz), 5/177; Firdevsî, *Şahnâme II*, (çev. Nimet Yıldırım), (İstanbul, Kabcacı Yayınları, 2016), 1213.

²⁰ Ebû Amr eş-Şeybânî Halife b. Hayyât, *Târihu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, (Dımaşk: Daru'l Kalem, 1977), 137; Belâzürî, *Futûhu'l-büldân*, 260; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmûrî, (Beyrut: Daru'l Kütübi'l Arabi, 1997), 2/345-47.

²¹ Halife b. Hayyât, *Târihu Halife b. Hayyât*, 151; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 2/400.

²² Belâzürî, *Futûhu'l-büldân*, 313; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-büldân*, 556; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/454.

²³ Belâzürî, *Futûhu'l-büldân*, 274.

bunun üzerine Ebher halkı ile Huzeyfe b. el-Yemân'ın Nihâvend'de yaptığı anlaşma usullerini uygulamış, orayı haraç ve cizyeye tabi tutmuştu.²⁴

Ebher'den Kazvin'e doğru ilerleyen İslâm ordusunun haberini alan Kazvinliler, müslümanları geri püskürtmek için Deylem'den destek istediler. Deylemliler'in yakın zamanda önce Rey sonra Destebâ savaşlarında İslâm ordularına mağlûp olmaları²⁵ sebebiyle olsa gerek Kazvin halkına yardım etmekten imtina etmişler ve müslümanların gelişini yamaçlardan izlemekle yetinmişlerdir. Bunun üzerine Kazvin halkı, kale içinden savaşmaya karar verdi. İlk etapta oldukça şiddetli çarpışıp kaleyi vermekte direnseler de Berâ, Kazvinliler'in artık müslümanlar karşısında takatlerinin kalmadığını gördü. Bunun üzerine onlara, İslâm'a girmek ya da kendi dinlerinde kalıp cizye vermek arasında bir tercih yapmaları gerektiğini bildirdi. Kazvinliler çevre köylerden İslâm askerlerinin takviye kuvvetler halinde gelmeye başladıklarını da görünce teslim olmaya karar verdiler ve müslüman olduklarını ilan ettiler. Böylece Kazvin 24 (644) yılında İslâm topraklarına dahil edilmiş oldu.²⁶

Kazvin bu tarihten itibaren müslüman yöneticiler tarafından Deylem'in İslâm'ı kabul ettiği tarihlere kadar sınır kent olarak idare edilmiş, fizikî ve sosyal anlamda askerî yapısına hizmet edecek yönlerle geliştirilmiştir. Emevî ve Abbâsî yöneticileri Kazvin'e olan ihtimamlarını şehrin idaresine güçlü valileri ve oğullarını atayarak göstermişler ve bölgedeki Deylem düşmanına ve sayıları gittikçe artan Cibâl bölgesi isyancılarına karşı Kazvin'i koruma yoluna gitmişlerdir. Sözelimi Emevî valisi Haccâc b. Yûsuf, oğlu Muhammed'e²⁷, Abbâsî halifelerinden Hârûn er-Reşid, oğlu Kâsım'a²⁸, Halife Mu'taz'ın oğlu Müktefi'ye²⁹ ve Halife Muktedir-Billâh, oğlu Ali'ye şehrin idaresini teslim etmiştir.³⁰

2. Kazvin'in İslâmlaşması

İran topraklarına fetihler devam ederken sınırdaki şehirlerin ele geçirilip kontrol altına alınması toprakların güvenliği ve bölgenin dirliği açısından önemsenmiştir. Kazvin'den

²⁴ Belâzürî, *Futûhul'l büldân*, 313.

²⁵ Belâzürî, *Futûhul'l büldân*, 309, Râfiî *et-Tedvîn fî Ahbâr-ı Kazvin*, 2/46.

²⁶ Belâzürî, *Futûhul'l büldân*, 313, Râfiî, *et-Tedvîn fî Ahbâr-ı Kazvin*, 1/45; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/342,43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 406; Zarrinkûb, "The Arab Conquest of Iran and Its Aftermath", *The Cambridge History of Iran*, Vol. IV, 20.

²⁷ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-büldân*, 546-547; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/343.

²⁸ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-büldân*, 560; Belâzürî, *Futûhul'l büldân*, 315.

²⁹ Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, thk. Ebü'l-Kâsım İmami, (Tahran: Süruş, 2001), 4/496; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 6/481; 14/656.

³⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 5/87.

önce ele geçirilen Destebâ ve Ebher sugûrlarının halkları İslâm'ı kabul etmezken Kazvin'in Berâ b. Âzib komutasındaki orduya teslim olup müslüman olması, İslâm devleti için büyük bir başarı olarak addedilmişti.³¹ Üstelik İslâm, kentte tüm halk tarafından benimsenmiştir. Kazvin halkının İslâm'a girmesi diğer sınır noktalarına ve Deylem üzerine yapılacak seferlerde şehri önemli bir askerî üs haline getirmiştir. Ancak bu noktada Kazvin halkının İslâm'a girme süreci konusunda bazı noktaları açığa kavuşturmak gerekmektedir.

Konuyla ilgili en geniş mâlûmatı edindiğimiz tarihçilerden Belâzürî, Kazvin halkının teslim olduktan sonra müslüman olma keyfiyetleriyle ilgili üç farklı rivayet aktarır. İlk rivayette, Kazvinliler'e Ebher halkına yapıldığı gibi, cizye vermek veya İslâm'a girmek seçenekleri sunulmuş, Kazvinliler ikisini de kabul etmemişlerdi. Fakat Berâ, bunlardan birini seçmeleri gerektiğini söyleyince cizye vermemek için müslüman olmayı tercih etmişler, ancak kısa bir süre sonra sözlerinden dönmüşlerdir. Bu rivayetin sonucundan da anlaşılacağı üzere Kazvinliler İslâm'ı başlangıçta kerhen benimsemişlerdir. Diğer rivayete göre Kazvinliler İslâmiyet'i benimsemekten çekinmemiş üstüne Basra süvarileri gibi Kûfe'ye cihada gitmişler ve kendilerine Hamrâ'ud-Deylem (Kırmızı Deylemler) denmiştir. Son rivayete göre ise kendi topraklarında kalmaya devam etmişler ve müslüman oldukları için toprakları oşür arazisi olarak kalmıştır.³² Kazvinliler'in Kûfe'ye asker olarak gitmesi istisnâî bir durumdur. İbnü'l-Fakîh, Kazvin halkının büyük bir çoğunluğunun memleketlerinde kaldıklarını ancak az bir kısmının asker olarak Kûfe'ye gittiğini söyler.³³ Zira Kazvinliler'in en büyük rolü kendi hudutlarındaki Deylem'e karşı savaştı.

Kerhen Müslümanlığı benimsemeleri noktasında ise Kazvinliler'in İslâm'a girdikten sonra isyan edip itaatten çıkma meselesini iyi değerlendirmek gerekmektedir. Zira Râfîî bunun bir irtidat hareketi olup olmadığını şu sözlerle tartışmaktadır: “Kazvin ilk etapta İslâm'a girip sonra isyan etti. Daha sonra Abdurrahman el-Harisî tarafından bu isyan bastırıldı ve ikinci defa anlaşma sağlandı. Ancak ilk anlaşma hangi maddeler içeriyordu, ikinci seferde isyan ne üzerine bastırıldı ve en önemlisi bu bir irtidat hareketi miydi yoksa otoriteye başkaldırı mı bilinmemektedir.”³⁴ Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Râfîî bu isyanın kaynağının siyasî-dinî tabanını tartışmış ve Kazvinliler'in İslâm'dan ayrıldıklarının kesin bir dille kabul edilmesi ya da reddedilmesi yönündeki görüşlerin tespitinin tarihi verilerle mümkün olmayacağını ifade etmiştir.

³¹ İbn Hurdâzih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2/406.

³² Belâzürî, *Futûhul'l büldân*, 313.

³³ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-büldân*, 558.

³⁴ Râfîî, *et-Tedvin fi Ahbâr-ı Kazvin*, 1/45.

Neticede Kazvin'in sulhen fethedildiğini anlayabiliriz. Aksi söz konusu olsaydı Râfî'nin aktardığı gibi eski dinlerinden kalan ateşgedelerin İslâm fihına göre yıkılması gerekirdi. Fakat Râfî müslümanların Kazvin'deki ateş tapınaklarına dokunmadıklarını aktarmaktadır.³⁵ Kazvin fatihi Berâ b. Âzib döneminde dedesinin sağ olduğu bilinen bir adam Kazvinliler'in müslümanlarla çarpıştıktan sonra şirk düşüncesinin yanlış olduğunu idrak ettiklerini anlatan bir şiiri okuyarak İslâm dinini samimiyetle kabul ettiklerini³⁶ söylemiş ve savı desteklemiştir. Ayrıca Müstevfî ikinci kez şehrin fethedilmesinden sonra Kazvin halkının İslâm'a daha samimi bir şekilde bağlandığını aktarmaktadır.³⁷

Kazvin'in İslâm'a girişinin sebeplerini farklı unsurlara dayandırmak mümkündür: Öncelikle halk cizye ödemek istememiştir. Zira Belâzürî, birinci rivayette bunu destekler ve Kazvin halkının cizye ödemeyi kerih gördüğü için İslâm'a girdiğini söyler.³⁸ İkinci olarak Kazvinliler Sâsânî İmparatorluğu'nun düşmesinden kısa bir süre sonra sınırlarındaki şehirlerin İslâm ordularına teslim olduklarını gördükleri için boyun eğmeye mecbur kalmışlardır. Yıllardır düşman oldukları Deylem'den müslümanlara karşı yardım istemelerine olumlu bir dönüş alamamaları da bu kararda etkili olmuştur.³⁹ Ayrıca İslâm'a girince eski Sâsânî uygulamalarının aksine ağır vergiler ve sınıf ayrımlarına maruz kalmayacaklarını yani müslümanlarla eşit statüde sayılacaklarını bilmek⁴⁰ Kazvin halkının İslâm'a girmesinde diğer bir sebep olarak zikredilebilir.

3. Kazvin'de İslâm Kültür ve Medeniyetinin Gelişmesindeki Ana Unsurlar

Kazvin, kuruluşundan Deylem mıntikasının fethine kadar asırlar boyu sınır kent olmuş ve İslâm ordularının şehri fethetmesiyle de bu özelliğini korumuştur. Şehir halkı büyük oranda askerî faaliyetler ile meşgul olsa da İslâm'ı ve Arapça ilimleri öğrenmeleri için ilim ve kültür cihetinden bazı unsurlara ihtiyaç duymuştur. Bu faaliyetler kente asker olarak iskân edilen Arap müslümanlar ile sınırda cihat etmek için gelen gönüllü askerler tarafından başlatılmıştır. Daha sonra ilim halkalarının gerçekleştiği camilerin inşası ve halkın İslâm ve medeniyetini benimsemelerine teşvik olarak getirilen birtakım imtiyazlar sayesinde şehir hem görünüş olarak İslâm medeniyetinden izler taşımış hem de halkının İslâm'ı ve İslâmî kültürü

³⁵ Râfî, *et-Tedvîn fi Ahbâr-ı Kazvin*, 1/45-46.

³⁶ Belâzürî, *Futûhul'l büldân*, 314; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-büldân*, 558; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2/406.

³⁷ Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, 633.

³⁸ Belâzürî, *Futûhul'l büldân*, 313.

³⁹ Râfî, *et-Tedvîn fi Ahbâr-ı Kazvin*, 1/46.

⁴⁰ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 235.

benimsemesini kolay kılmıştır. Şimdi Kazvin'i İslâm şehirlerinden kılan bu unsurlara değineceğiz.

3.1 Arap Askerler

Kazvin halkının İslâm'ı kabulü şehrin fethiyle beraber gerçekleşse de İslâm dininin gönüllere nüfuz etmesi, İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesi zaman içinde gerçekleşmiştir. Berâ b. Âzib şehri fethettikten sonra aralarında hadis râvileri ve âlimlerin de bulunduğu beş yüz askeri buraya iskân etmiştir.⁴¹ Kazvin'e yerleştirilen Arap askerler, sınırları Deylem'e karşı savundukları için daha ziyade şehrin uç kesimlerinde yaşıyorlardı. Bu kişiler için Şehrîstan'ın karşısına dış surun yanına Medine-i Mûsâ ve Medine-i Mübârek adında iki büyük mahalle inşa edilmiş, askerlere toprak tahsisi ve maaş sağlanarak burada kalmaları hedeflenmiştir.⁴² Böylece yeni müslüman olan Farslar, Arap müslümanlar ile iletişim içinde olmuş ve askerler, askerî faaliyetleri dışında şehir halkının dinî anlamda da gelişmesine katkı sağlamışlardır.

Kazvin, fethedildikten sonra Deylem'in ele geçirilişine kadarki iki asırda İslâm sugûrlarından biri⁴³ olduğu için iskân edilen sürekli askerler dışında da farklı zaman dilimlerinde İslâm'ın hâkim olduğu diğer beldelerden cihat etmek üzere gelenlere de ev sahipliği yapmıştır. Kazvin sınırında Deylem'e karşı cihat, sahabîler ve birçok İslâm büyüğü tarafından teşvik edilmiştir.⁴⁴ Bunun en bariz örneği Hz. Ali'nin "Sizden kim Muaviye ile savaşmak istemezse atiyesini alarak Deylem'le savaşmaya gitsin." emriyle Kazvin'e gelen dört bin askerdir.⁴⁵ Bu askerler ve gönüllü murabıtlar İslâm'ın Kazvin'de kök salmasına yardımcı olmuşlar ve şehri kısa sürede İslâm şehirlerinden biri haline getirmişlerdir. Öyle ki Horasan'ın meşhur sûfilerinden Şakîk-i Belhî, (ö.194/810) Kazvin'e geldikten sonra "Âbidler için Kazvin'den daha güzel bir mekân yoktur zira orada insanlar diğer beldelerde olduğu gibi zamanlarını boşa harcamazlar, yalnızca ibadet ile cihat arasında hayatlarını sürdürürler"⁴⁶ sözüyle askerlerin şehirdeki dinî atmosfere olan katkısına vurguda bulunmuştur.

⁴¹ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-büldân*, 281.

⁴² İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-büldân*, 558.

⁴³ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 261.

⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Râfî, *et-Tedvîn fi Ahbâr-ı Kazvin*, 1/4-36. Şehirde cihat etmenin faziletlerine dair hadisler de rivayet edilmiştir. Kazvin şehri hakkındaki hadislerin sıhhatine dair geniş bilgi için bkz. Musa Erkaya, "Kazvin Şehrînin Faziletine Dair Bir Rivayetin Senedi Üzerine Bir İnceleme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, 21:2, 129-170.

⁴⁵ Belâzürî, *Futûhul'l büldân*, 314.

⁴⁶ Râfî, *et-Tedvîn fi Ahbâr-ı Kazvin*, 3/81.

3.2 Alimler

Kazvin'deki ilmi faaliyetleri başlatanlar oraya iskân edilen ve aralarında râviler ve ilim ehli kişilerin de bulunduğu Arap askerler olmuştur. Buna ilâveten İran şehirlerinin yönetildiği merkezlerden olan Basra ve Kûfe'de Emevîler döneminde başlayan ve Abbâsîler devrinde yükselen ilmî faaliyetler ve yine Abbâsîler döneminde İslâm idare merkezinin Bağdat'a taşınması ile ilk İslâm ilim akademilerinden Beytülhikme'nin kurulması, İran coğrafyası ile etkileşimi daha da arttırmış ve Fars asıllı âlimlerin yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁴⁷

Müslüman Arap âlimlerinin Kazvin'deki ilim ve kültür hayatına katkılarından biri de evlerinde başlattıkları ilim halkalarıdır. Buyûtât Arabiyye olarak isimlendirilen bu evler⁴⁸ Kazvin halkının bilhassa Kur'an ilimleriyle erken yaşlarda tanışmalarına vesile olmuştur. Bu evlerde Kazvin halkı İslâm'ı yakından tanımış, Arap ve Fars asıllı müslümanların yetişmesine vesile olmuştur. Buradaki ev ifadesini hem mekân olarak ilmî faaliyetlerin sürdürüldüğü yerler, hem de aynı aileden gelen kişilerin önceki nesillerden aldıkları ilim geleneğini yürütmeleri olarak anlamak mümkündür.

Bu evlerden birkaçına değinecek olursak; Yahyâ b. Abdek olarak bilinen Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Abdüla'zem'in (ö. 271/ 884) evi önemli örneklerinden sayılabilir. Dönemin meşhur sika muhaddislerinden olan Yahya b. Abdek Kazvin'de hadis ilminin büyük temsilcilerindendir. Yahyâ b. Abdek'in evine Kazvinli âlimlerinin yanında İbn Ebî Hâtim ve Ebû Nuaym Abdülmelik el-Cürcânî gibi diğer İslâm memleketlerinden dönemin büyük âlimleri de geliyordu. Yahyâ'dan sonra oğlu Muhammed b. Zekeriyâ da bu geleneği devam ettirmiş ve Kazvin'deki evinde öğrenci yetiştirmiştir.⁴⁹

Kazvin'deki bir diğer ulemâ evi Kesîrî ailesinin evidir. Râfî bu ailenin Kazvin'in ikinci fâtihi olarak anılan Kesîr b. Şihâb el-Hârisî'nin soyundan geldiğini söylemektedir.⁵⁰ Kazvin'in ilmî ve fikrî hayatında büyük önemi hâiz bu evin ilk temsilcilerinden biri Ebü'l-Abbas el-Kesîrî'dir. Kazvin'de doğmuş ve orada ilim tahsil etmiştir. Ebü'l-Abbas'ın şehre en

⁴⁷ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011), 323; Nurullah Kesai, "İran" *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000) 22/427-428.

⁴⁸ Ebü'l-Kasım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm Kazvîni Râfî, *Kitabü't-Tedvin fî zikri ehli'l-ilm bi-Kazvin*, thk. Ali Ömer, (Muhakkikin önsözü) (Kahire: Şerike Nevabigi'l-Fikr, 2009), 93.

⁴⁹ Ebü Ya'la el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed Halîlî, *el-İrşad fî ma'rifeti ulemâi'l-hadis*, thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdris, I-III, (Riyad: 1989), 2/71; Râfî, *Kitabü't-Tedvin fî zikri ehli'l-ilm bi-Kazvin*, 93-94.

⁵⁰ Râfî, *et-Tedvin fî Ahbâr-ı Kazvin*, 1/121.

büyük faydası dil ve belagat alanında olmuştur. Ailenin diğer mensuplarından Muhammed b. Hâmid el-Kesîrî muasırı olan diğer alimler tarafından muteber bir âlim olarak anılmıştır.⁵¹

Kazvin'deki ulemâ evlerinden bir diğeri de Meymûn b. Avn el-Kâtib'in evidir. Halife Mûsâ el-Hâdî'nin (ö. 170/786) kızıyla evlendikten sonra kendi rızasıyla gönüllü asker olarak Kazvin'e yerleşen Meymûn, orada iki ev inşa ettikten sonra ilmî faaliyetlerine başlamıştır.⁵² Bu evlerden Kazvin'in önemli âlimleri yetişmiştir. Meymûn b. Avn'ın torunlarından Muhammed b. Ahmed b. Meymûn'un iki çocuğunun Ahmed ve Kâsım kardeşlerin Kazvin'e katkıları büyüktür. Ahmed, Kazvin'in Medine-i Mûsâ mahallesindeki camide hadis dersleri veriyordu. Ayrıca bu iki kardeşin Kazvin'deki Cuma Camii'nde büyük bir kütüphaneleri olduğu rivayet edilmiştir.⁵³

Kazvinli âlimler evlerinin haricinde camilerde de öğrenci yetiştirmişlerdir.⁵⁴ İslâm'ın özellikle ilk asırlarından itibaren ilmin merkezi ve âlim yetiştirme mekânı camiler olduğundan,⁵⁵ dönemin önde gelen âlimleri, camilerde ilim halkaları oluşturup Kazvinli gençleri hadis, fıkıh, tefsir, kelâm ve Arapça gibi alanlarında eğitiyorlardı. Bu tedrisattan biri de hadislerin yazıya geçirildiği imlâ meclisleriydi. Râfîî, hicrî birinci asırdan itibaren Medine-i Mûsâ mahallesindeki camilerde imlâ meclislerinin olduğunu aktarmaktadır.⁵⁶ Kazvin'e diğer İslâm beldelerinden hadis dinlemek veya farklı ilim dallarında eğitim almak için gelenler oluyor ve bu dersler çoğunlukla mescitlerde akdediliyordu. Diğer beldelerden Kazvin'e gelen âlimler de onlardan ders almak isteyenler için büyük Kazvin camisinde o güne özel bir toplantı tertip ediyorlardı. Söz gelimi Mâverâünnehir'den gelen fıkıh âlimi Muhammed b. Ali el-Kaffâl için büyük Kazvin camisinde bir ilim meclisi oluşturulmuş, Kazvinli âlimler ve ilim talebeleri bu camiye gelerek ondan fıkıh dersi dinlemişlerdir.⁵⁷ İslâm şehirlerindeki camilerde tedris edilen ilimler yalnızca dinî ilimler olmayıp sosyal ve beşerî ilimlerin hemen her dalında, özellikle dil ve edebiyat sahalarında ilim halkaları da yer alırdı.⁵⁸ Kazvin'de de durum

⁵¹ Râfîî, *Kitabü't-Tedvin fi zikri ehli'l-ilm bi-Kazvin*, 96.

⁵² Halilî, *el-İrşad fi ma'rifeti ulemâ'l-hadis*, 2/707; Râfîî, *et-Tedvin fi Ahbâr-ı Kazvin*, 2/37.

⁵³ Halilî, *el-İrşad fi ma'rifeti ulemâ'l-hadis*, 2/709.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Daru'l Garb el-İslamî, 1993), 4/1643.

⁵⁵ Miftah Yunus Rubâsî, *el-Müessesât et-Ta'limiyye fi'l-Asr-ı el-Abbâsî el-Evvel*, (Libya: Menşurat camia, 2010), 69.

⁵⁶ Râfîî, *et-Tedvin fi Ahbâr-ı Kazvin*, 2/373.

⁵⁷ Râfîî, *et-Tedvin fi Ahbâr-ı Kazvin*, 1/458-459.

⁵⁸ George Makdisî, *İslâm'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşeri Bilimler*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 62.

böyleydi. Kazvin cuma camisinde tahsil edilen ilimler arasında Arapça, edebiyat ve nahiv dersleri de bulunmaktaydı.⁵⁹

Kazvin'deki camilerde ulemânın vakfettiği kitap sandıkları bulunmakta olup camiler aynı zamanda birer kütüphane hizmetini deruhte ediyordu. Alimler kendi tasnifleri dahil ellerindeki tüm kitapları camilere bağışlayarak bu sandıkların içine yerleştiriyorlar, ilim meclislerine gelen insanların istifadesine sunuyorlardı. Bu kitap sandıkları için camide özel bölmeler mevcuttu. Bunlar, Kazvinî'nin *Târîh-i Güzîde* isimli eserinde anlattığı büyük caminin Hârûn er-Reşîd döneminde genişletilen bölümlerinde bulunmaktaydı.⁶⁰

Hicrî IV. Yüzyıla kadar Kazvin halkının ilmi hayatına katkı sağlayarak İslâm kültürünün şehirde gelişmesinde ön plana çıkan alimleri vefat tarihlerine göre şöyle sıralayabiliriz:

a. İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî

Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvinî, 209 (824) yılında Kazvin'de doğdu. Müslüman âlimler tarafından büyük kabul gören muhaddislerdendir. İlk hadis eğitimini Kazvin'de Ali et-Tanâfisî ve Amr b. Râfî'nden aldı. Daha sonra Irak'ta İbn Şeybe'den, Mısır'da Muhammed b. Ramh'dan Şam'da Hişam b. Ammâr ve İbnü'l Musaffâ'dan hadis aldı. Bu yerlerin dışında Rey ve Hicaz'da da bulundu.⁶¹ Kendisinden Muhammed b. İsâ el-Ebherî, Ebû Amr Ahmed b. Muhammed, Ali b. İbrahim el-Kattân ve Süleymân b. Yezid el-Fâmî hadis almıştır. Bu âlimler İbn Mâce'yi sikâ bir hadis hafızı olarak tanımlamaktadırlar.⁶²

Hadis ilmi yanında tefsir ve tarih alanlarında da eserleri mevcuttur. *et-Tefsîr* isimli kitabından âlimler övgü ile bahsetmişlerdir. İmam Teymiyye bu eseri sahâbî ve tabiîn tefsirinden sonra gelen en önemli tefsir kitapları arasında zikretmiştir.⁶³ Fakat bu kitap günümüze ulaşmamıştır. Tarih kitabı için ise İbn Tâhir el-Makdîsî Kazvin'de İbn Mâce'ye ait

⁵⁹ Râfî, *et-Tedvîn fî Ahbâr-ı Kazvin*, 2/56.

⁶⁰ Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, 632.

⁶¹ Râfî, *et-Tedvîn fî Ahbâr-ı Kazvin*, 2/49.

⁶² Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, (Beirut: Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, 1998), 2/155; Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmet Arnavut ve Türki Mustafa, (Beirut: Daru İhyau't-Türas 2000), 2/144.

⁶³ Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mecmû'ul-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed Kâsım, (Medine: Daru'l Vefa, 1996), 33/355.

bir tarih kitabı gördüğünü ve bu kitabın ricâl ve emsâr (âlim biyografileri ve beldelerin tarihi) hakkında yazıldığını söylemiştir.⁶⁴ Ancak bu kitabı da günümüze ulaşmamıştır.

Onun en önemli ve günümüze ulaşan eseri hadis alanında olup *Kütüb-i Sitte*'ye dahil olan *Sünen*'i'dir. Kazvinli muhaddis Ebü'l Hasan el-Kattân, İbn Mâce'nin *Sünen*'inin otuz iki kitap, bin beş yüz bab ve dört bin hadisten müteşekkil olduğunu söylemiştir.⁶⁵ İbn Mâce diğer sünen âlimleri gibi kitabında sadece sahih hadisleri zikretmemiş; hasen, zayıf, münker ve mevzû hadisleri de ekleyerek bunun temyizine gitmiştir. İbn Mâce'nin *Sünen*'inin diğer beş sünen kitabından farkı, mükerrer rivayetlerin bulunmamasıdır.⁶⁶ Râfiî kitabın Ebü Zür'a er-Râzi'ye arz edildiğini ve onun bu kitabı hasen bulduğunu söyler. İbn Mâce 273 (887) yılında vefat etmiştir. Râfiî, vefatı ardından Yahyâ b. Zekeriyâ ile Muhammed b. Esved el-Kazvinî tarafından yazılan mersiyeleri de ayrıca aktarmaktadır.⁶⁷

b. İbnü'l-Muğire el-Kazvinî

Tam adı Ali b. Muhammed b. Hasan'dır. Kazvin'in meşhur âlimlerindedir. Kazvinli pek çok âlim onun kitaplarından iktibasta bulunmuşlardır. Kitapları çeşitli mevzular hakkında olmakla birlikte ana konusu Ehl-i beyt'in faziletleri ve ibadet konuları etrafında dönmektedir. Bu eserlerinden birkaçı şöyledir; *Kitâbü'l-Hisâl*, *Kitâbü'l-Kemâl*, *Kitâbu Ma'na'l-Ahbâr* ve *Kitâbu İlelü's-Şerâi*'. Bu kitaplarda Ehl-i beyt sevgisi, namaz vakitlerinin tayini, namazda cem meselesi, oruç ve diğer ibadet konularını ele almıştır. Bunları anlatırken Ehl-i beyt'ten gelen rivayetleri öncelemiştir. Hasan el-Kazvinî, İbnü'l-Muğire'nin vefat tarihinin 300 (912) senesinden önce olduğunu söylemektedir.⁶⁸

c. Muhammed b. Hârûn b. Haccâc el-Kazvinî

Kazvin'in seçkin kıraat ulemâsındandır. Muasırları onu sika ve muteber sayarlar. Büyük Kazvin camisinin imamlığını yapmıştır. Kıraat ilmi ile birlikte hadis eğitimi de almıştır. Kazvin'de babası Hârûn b. Haccâc, İsmail b. Tevbe, Yahyâ b. Abdek ve Ebü Zür'a

⁶⁴ Ebü Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, (Kahire: Daru İhyau'l-Kütübi'l Arabiyye,1975), 1/21.

⁶⁵ Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed, (Beyrut: Daru'l Hadis, 1985), 23/280.

⁶⁶ İbn Mâce, I, 26-27, M. Yaşar Kandemir, "Sünen", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010) 38/141-142.

⁶⁷ Râfiî, *et-Tedvin fi Ahbâr-ı Kazvin*, 2/50-53; M. Yaşar Kandemir, "İbn Mâce" *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999) 20/162.

⁶⁸ Muhammed b. Hasan el-Kazvinî, *Ziyafetü'l İhvân ve Hediyyetü'l-Hullân*, thk. Ahmed el-Hüseyinî, (Kum: el-Matbaatu'l İlmiyye, 1967), 263-269.

ve Bağdat'ta Ahmed b. Mansur ve Muhammed b. Abdülmelik gibi âlimlerden hadis dinlemiştir. Kendisi de Kazvin'de öğrenci yetiştirmiştir. Vefatı 320 (932)'dir.⁶⁹

d. Hamza b. Muhammed el-Alevî el-Kazvinî

Künyesi Ebû Ya'lâ olup Kazvin'deki Hz. Ali soyundan gelen muhaddislerdendir. Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh onun tam ismini vererek Hz. Ali'nin soyundan geldiğini kanıtlar. Kazvin'de Ali b. İbrahim ve muasırlarından hadis rivayet etmiş, Muhammed b. Ali b. Bâbebeyh gibi önemli Kazvinli âlimler ise ondan hadis rivayet etmişlerdir. Hasan el-Kazvinî onun Zeydî olarak anıldığını ancak bu nisbenin Zeydî mezhebine bağlılığından değil, Zeyd b. Ali'ye nisbet edilmesinden kaynaklandığını söyler.⁷⁰

Hamza el-Alevî muasırları gibi hadis yolculuklarına çıkarak birçok İslâm ülkesine gitmiştir. Hâtib el-Bağdâdî, Bağdat'a geldiğini ve İbrahim b. Muhammed ed-Deylebî'den hadis aldığını kaydeder.⁷¹ Hâkim en-Nisâbûrî ise Hamza'nın 330 (941) yılında Nişâbur'a geldiğini ve orada yedi sene kalıp Rey'e geçtiğini söyler. Hasan el-Alevî'nin bu yolculuğunda Nişâbur'daki âlimler kendisinden hadis almanın yansıra şiir ve hikâye dinleyerek onun edebî yönünden de istifade etmişlerdir. Hasan, Rey'e gittiğinde etrafında büyük bir kalabalık oluşmuş ve onun Ali evladından olduğunu bilenler kendisine biat etmek istemişlerdir. Fakat kendisi buna karşı çıkınca Buhara'ya sürülmüş, burada kısa bir müddet kaldıktan sonra tekrar Nişâbur'a geçmiştir. Hamza el-Alevî'nin dönemin siyasî hayatından uzak kalarak ilimle iştigal etmeyi tercih ettiğini söylemek yanlış olmaz. Bu sebeple Nişâbur'un büyük âlimleri ondan hürmetle bahsetmişlerdir. Hamza b. Muhammed el-Alevî 340 (951) yılında Nişâbur'da vefat etmiş, naaşı bir katırın üstünde memleketi Kazvin'e getirilip defnedilmiştir.⁷²

e. Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kattân el-Kazvinî

Kazvin'in önde gelen muhaddislerindendir. Hadiste dirayet sahibi râvilerdendir. Hâfızası oldukça güçlüydü. İlim yolculuklarına çıkarken günde bin hadis ezberlediğini söylemiştir. İbn Fâris el-Lügavî 332 (934) yılında ondan Kazvin'deki bir camide hadis

⁶⁹ Halilî, *el-İrşad fî ma'rifeti ulemâi'l-hadis*, 2/733; Râfî, *et-Tedvîn fî Ahbâr-ı Kazvin*, 2/42.

⁷⁰ Hasan el-Kazvinî, s. 173.

⁷¹ Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatîb el-Bağdâdî, (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşar Avvâd Ma'ruf, (Beyrut: Daru'l-Garb el-İslâmî, 2002), 9/61.

⁷² Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemani, (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1962), 6/369; Râfî, *et-Tedvîn fî Ahbâr-ı Kazvin*, 2/476.

dinlemiş ve almıştır.⁷³ Bu şekilde Kazvin'de pek çok âlimin yetişmesine vesile olmuştur. Halilî, Ebü'l Hasan'ın tefsir, lügat ve fıkıh dahil birçok sahaya hâkim olduğunu ve Kazvinli, Reyli, Bağdatlı, Kûfeli, Yemenli, Hemedanlı ve Nihâvendli âlimlerin Kazvin'deki evine hadis almaya geldiğini kaydetmiştir. İlmî konuda olduğu gibi ibadette de emsal teşkil eden Ali b. İbrâhim'in tam 45 yıl oruç tuttuğu söylenir.⁷⁴ Rivayet edildiğine göre bu sebeple mide hastalığına yakalanmış ve 345 (956) yılında vefat etmiştir.⁷⁵

f. Abdülaziz b. Mâkân el-Kazvinî

Kazvin'de fıkıh ilminde öne çıkan Mâkân ailesindedir. Aslen Deylemli olan sülâle, yıllarca Kazvin'de yaşamış ve Kazvin'in yerlilerinden sayılmıştır. Soyları komutan Mâkân b. Kâki ed-Deylemî'ye (ö. 329/940) dayanır. Bu ailede ilk olarak Abdülaziz b. Mâlik el-Kazvinî (ö. 372 / 982) Şafîî fıkıhıyla iştigal etmiş ve âlim yetiştirmişti. Bu tarihten itibaren de onun neslinden gelenler uzun bir süre Kazvin'de kadılık görevini yürütmüşler⁷⁶ ve birçok fakih yetiştirmişlerdir. Kendisi Şafîî fıkının önemli isimlerdendir. Şafîî fikhını ezberlemiş ve Kazvin'de okutmuştur. Ebü'l-Hasan el-Kattân, Ebû Ali et-Tûsî ve Abbas b. Fadl b. Şâzân gibi Kazvin'in büyük âlimlerinden hadis dinlemiştir. Râfîî, Abdülaziz b. Mâkân'ın 372 (982) senesinde vefat ettiğini söylemektedir.⁷⁷

g. İbnü'l-Fâris el-Kazvinî

Tam adı Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ el-Kazvinî olup büyük dil âlimlerindedir. Hadis ilmiyle de iştigal etmiştir. Kazvin doğumludur ancak Rey'de de bir süre bulunmuştur. Kazvin'de edebiyat sahasında önemli bir yer edinmiştir. Nahiv ilminde Kûfî ekolünü benimsemiştir. Büveyhî veziri İbnü'l-Amîd için *el-Hicr* isimli kitabı telif etmiştir. Bunun üzerine İbnü'l-Amîd tarafından ödüllendirilmiştir.⁷⁸

İbnü'l-Fâris, Cibâl bölgesinde dil alanında kendisine danışılan bir kimseydi. Girdiği dil münazaralarında her sözünün bir hücceti vardı. Özellikle kelimelerin kökenleri ve fikhü'l-lüga alanlarında söz sahibi bir âlimdir. Hayatının büyük bir bölümünü Rey'de geçirse de

⁷³ Yakut Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 4/1643.

⁷⁴ Halilî, *el-İrşad fî ma'rifeti ulemâi'l-hadis*, 2/735.

⁷⁵ Hasan el-Kazvinî, *Ziyafetü'l İhvân ve Hediyyetü'l-Hullân*, 106.

⁷⁶ Râfîî, *et-Tedvin fî Ahbâr-ı Kazvin*, 2/193; Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 660.

⁷⁷ Halilî, *el-İrşad fî ma'rifeti ulemâi'l-hadis*, 2/740; Râfîî, *et-Tedvin fî Ahbâr-ı Kazvin*, 3/193-194.

⁷⁸ Zehebî, *Siyeru Alâm en-Nübelâ*, 17/103-104.

Kazvin'e büyük ilmî katkılarda bulunmuştur. Kazvin cuma camisine 361 (971) yılında kendi kitaplarının da bulunduğu bir kütüphane vakfetmiştir.⁷⁹

Öğrencisi Sâhib b. Abbâd'ın da kendisi hakkında söylediği gibi kalemi güçlü ve telif yönünden velüddür. Dil sahasındaki bazı eserleri *Kitabü'l-Mücmel*, *Kitabu Mutehayyirü'l-Elfaz*, *Kitabu Fıhkü'l-Lüga*, *Kitabu Mukaddime lin-Nahv* ve *Kitabu Mekâyisü'l-Lüga*'dır. Bunların dışında Hz. Muhammed'in (sav) hayatı hakkında ve Tefsir alanında da eserleri bulunmaktadır. İbnü'l-Fâris, 395 (1004) yılında Rey'de vefat etmiştir.⁸⁰

3.3. Yöneticiler

İslâm ordularının fütûhâtı ileri taşınmasıyla birlikte yeni toprakların ele geçirilmesi ve sınırlardaki şehirlerin ordugâh kentlere dönüştürülmesi, sınırların genişlemesiyle geçici bir durum olabiliyordu. Ancak Deylem'in İslâm hakimiyetine ancak iki yüzyılın ardından boyun eğmeye başlaması⁸¹ Kazvin kentinin ordugâh şehir olma özelliğini uzun süre yitirmediğini, dolayısıyla da yöneticilerin şehri imar etme faaliyetlerinin ve bazı imtiyazlara tabi tutma halinin bu yönde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Kazvin'in dinî anlamda gelişmesine ve İslâm medeniyetinin şehirde yerleşmesine vakıflar ve imar çalışmaları katkı sağladığından yöneticilerin Kazvin'in İslâmlaşmasının bir unsuru olarak zikredilebilir. Yöneticiler şehrin gelişmesi ve İslâm şehir ve medeniyetinin yerleşmesi için öncelikle fiziki çalışmalarda bulunmuşlar, şehri genişleterek yeni mahalleler, sur ve kale gibi yapılarla daha müstahkem hale getirmişlerdir. Bununla birlikte ilk dönemlerden itibaren ilmî hayatın en önemli parçalarından olan camilerin inşasına büyük ihtimam göstermişlerdir.

Kazvin'de yapılan ilk büyük cami inşası hicrî birinci asrın üçüncü çeyreğinde, Saîd b. el-Âs b. Ümeyye'nin Kûfe valiliği dönemine denk gelir.⁸² Ayrıca bu dönemde Kazvin, Deylem'e karşı daha sağlam hale getirilmiş ve şehir görünümü kazandırılmıştır.⁸³ Bu çalışmalar sonraki dönemlerde ilerleyerek devam etmiş, Emeviler döneminde Irak genel valisi Haccâc b. Yusuf'un oğlu Muhammed'i Kazvin'e vali olarak atmasıyla şehirde ikinci büyük cami olan Tus Camii inşa edilmiştir.⁸⁴

⁷⁹ Râfî, *et-Tedvin fi Ahbâr-ı Kazvin*, 2/215.

⁸⁰ Yakut Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 1/411-412.

⁸¹ Mehmet Usluer, *Abbasilerin Birinci Döneminin Sonuna Kadar Deylem Bölgesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, 51.

⁸² Râfî, *et-Et-Tedvin fi Zikri ehli'l-ilm bi-Kazvin*, 82.

⁸³ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-büldân*, 282; Belâzürî, *Futûhul'l büldân*, 314; Râfî, *et-Tedvin fi Ahbâr-ı Kazvin*, 1/42.

⁸⁴ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-büldân*, 546-547; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/343.

Abbâsîler dönemine gelindiğinde bölgedeki siyasi ve mezhepsel isyanların Kazvin'in dahil olduğu Cibâl bölgesinde artması, Kazvin'in askerî ve dinî mimarisinin ivme kazanmasına sebep olmuştur. Abbâsî Halifesi Mûsâ el-Hâdî'nin şehre tebdil-i kıyafetle gelerek halkın büyük çoğunluğunun askerî işlerle meşgul olduğunu görmesiyle Kazvin'in “şehir içinde şehir” özelliğini almasına sebep olan iki mahalle inşasının ilkini gerçekleştirmiştir. 168 (784) yılında Kazvin'de Mûsâ şehri (Medine-i Mûsâ) olarak anılacak bir kale ve buna bağlı bir mahalle inşa edilmiştir.⁸⁵ Mûsâ el-Hâdî buraya mevâliyi yerleştirmiş, cami inşa ettirmiş ve giderlerini karşılamak için Rüstemâbâz adında bir arazi satın alıp buraya vakfetmiştir. Râfîî, ayrıca Erad Berse köyünün de buraya vakfedildiğini aktarmaktadır.⁸⁶

Abbasiler döneminde sınırları korumak gayesiyle inşa edilen ikinci mahalle Medine-i Mübârek olmuştur. Kale ismini Abbâsî Halifesi el-Hâdî'nin âzatlılarında Mübârek et-Türkî'den almıştır.⁸⁷ Böylece sınır boyunca mevâlinin ve askerlerin yerleştirilebileceği bir hat oluşturulmuştur. Kazvin'deki çalışmalar ve reformlar Hârun er-Reşid döneminde de devam etti. Halife, 189 (804) yılında Horasan'daki Rafî' b. Leys isyanını bizâtihi bastırmak üzere yola çıktığında⁸⁸ Hemedan'a uğradı. Kazvin valisi Muhammed b. Sinan el-İclî halifeden Kazvin'e gelerek halkın Deylem'deki düşmanlara karşı mücadelesini kendi gözleriyle görmesini istedi. Muhammed'in bundan maksadı Kazvin'in bu mücadelesine karşılık vergilerinin azaltılmasıydı. Bunun üzerine Halife Hârun er-Reşid yönünü Kazvin'e çevirdi. Orada öncelikle bir cami inşa edilmesini emretti. Caminin taş levhasının üzerinde kendi ismi yazılıydı. Oradayken bazı günler caminin yüksek kubbesine çıkardı. Bir gün halkı seyrederken Deylem yönünden bir saldırı haberi geldi. Halkın dükkanlarını bırakıp hemen silahlarını ve kılıçlarını kuşandıklarını, sancaklarını çıkartıp hücumla geçtiklerini gördü. Bunun üzerine Kazvinliler'in mücahit bir topluluk olduğuna kanaat getirdi. Kazvin halkı için en doğru kararın onların haraç vergisinden muaf tutulmaları ve sadece sınır topraklarını korumakla vazifelendirilmeleri gerektiğini idarede bulunan kişilere bir ahidname ile tebliğ etti. Bu karara göre Hârun er-Reşid Kazvin halkının haraç vergisinden muaf tutulmasına,

⁸⁵ Râfîî, *et-Tedvin fi Ahbâr-ı Kazvin*, 4/130.

⁸⁶ Râfîî, *et-Tedvin fi Ahbâr-ı Kazvin*, 1/43.

⁸⁷ Belâzürî, *Futûhul'l büldân*, 315; Râfîî, *et-Tedvin fi Ahbâr-ı Kazvin*, 4/60; Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 631.

⁸⁸ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Tarihü't-Taberî : Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrâhim, (Kahire: Daru'l Mearif, trz), 8/320; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 5/370.

yalnızca yıllık on bin dirhem alınmasına ve Kazvin topraklarının mukâtaa usulüne⁸⁹ tabi tutulmasına karar vererek şehirdeki müslüman halka büyük bir imtiyaz sağlamış oldu.⁹⁰

Hârun er-Reşid döneminde Kazvin'de 192 (807) yılında Medinetü'd-Dâhile'de ilk Cuma Camii inşa edildi. Bu, şehirdeki en büyük camiydi. Caminin farklı yollara bakan büyük kapıları vardı ve camiden su kanalı geçiyordu. Bu yüzden cami ve su kanalı giderleri için Zürare köyü vakfedilmiştir.⁹¹ Bu giderlerin karşılanması için ayrıca Reşidiyyât vakıfları olarak anılan cuma camisinin yanında bazı dükkanlar da satın alındı. Hârun er-Reşid bu gelirlerle iki yeni mahalleyi ihata eden bir sur yapımını başlatmış ancak inşası yarıda kalmıştı. Bu sur çalışmasını Türk asıllı komutan Mûsâ b. Boğa 254 (668) yılında tamamlamıştır.⁹² Aynı şekilde Mûsâ Rey'e bağlı bazı nahiyeleri Kazvin'e dahil ederek Kazvin'i büyük bir şehir haline getirmiştir. Mûsâ bunlara yüksek meblağlarda paralar harcamış, insanları buraya yerleştirerek Kazvin'in askerî ve sosyal anlamda önde gelen şehirlerden biri olmasını sağlamıştır.⁹³

Fethedilen diğer şehirlerde olduğu gibi İslâm'ın sembollerinden olan cami inşası da fonksiyonları itibariyle Kazvin'in İslâm kültür ve medeniyetine geçişini kolaylaştıran önemli mekanlardandır. Yukarıda zikri geçen camiler dışında Kazvînî'nin *Âsâru'l-bilâd* isimli eserinde işaret ettiği Şâleken Camii, Şehristânek Camii, Dehek Camii ve surun bitişiğindeki Bâbü'l-müşbik Camii ile Râfîî'nin *et-Tedvin fî Ahbâri Kazvin*'de bahsettiği ve imamlığını meşhur muhaddislerden Muhammed b. Saîd b. Sâbık'ın yaptığı Benî Mirâr Camii ile Tayyibîn Camii de Kazvin'deki diğer camilerdir.⁹⁴

Böylece yöneticiler bilhassa askeri yapılarla şehrin yeni bir fiziki görünümüne kavuşmasını sağlarken cami gibi dini yapılarla ve onların ayakta kalmasını sağlayan vakıflarla İslâm kültür ve medeniyetinin Kazvin'de kalıcı olmasına katkı sağlamışlardır.

⁸⁹ Devletin, tasarrufunda bulunan toprakların işletme ve istifade etme hakkını belli şartlar karşılığında uygun görülen kimselere vermesidir. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Demirci, *Abbâsilerde Toprak Sistemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, 179-185.

⁹⁰ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Harac*, 377; Belâzürî, *Futûhul'l büldân*, 315; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-büldân*, 559; Râfîî, *et-Tedvin fî Ahbâr-ı Kazvin*, 1/43, 4/187.

⁹¹ Râfîî, *et-Tedvin fî Ahbâr-ı Kazvin*, 1/43, 52; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/343; Kazvînî, *Âsâru'l Bilâd ve Ahbâru'l İbad*, 435.

⁹² Râfîî, *et-Tedvin fî Ahbâr-ı Kazvin*, 1/43; Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 632.

⁹³ Râfîî, *et-Tedvin fî Ahbâr-ı Kazvin*, 1/47.

⁹⁴ Râfîî, *et-Tedvin fî Ahbâr-ı Kazvin*, 1/55; Kazvînî, *Âsâru'l Bilâd ve Ahbâru'l İbad*, 435.

Sonuç

Müslümanlar tarih sahnesine çıktıkları yedinci asırda, Sevâd-İran topraklarında büyük medeniyetler içinde neşvünemâ bulmuş şehirleri hızlı bir fütûhatla hakimiyet sahasına aldılar. Bu kentlerin bir kısmını eski şehir formundan uzaklaştırmadan yeniden tanzim ettiler. Kuzey İran'da Cibâl bölgesinde bulunan Kazvin de bu şehirlerden biridir. Kazvin, 24 (644) yılında Berâ b. Âzib tarafından fethedilince müslümanlar, şehrin konumu itibariyle garnizon kent özelliğini uzun yıllar ele geçiremeyen Deylem bölgesine sınır olması hasebiyle korumuşlardır. Bu da Kazvin'in, fethedilen diğer şehirlere nazaran gerek kentin imarında gerekse halktan alınan vergiler gibi bazı noktalarda farklılık göstermesine sebep olmuştur. Bu hususların halkın İslâmlaşma sürecini ve şehrin İslâm medeniyetine geçişini kolaylaştırdığı aşîkardır.

Kazvin'in fethedilme süreci ve İslâm dinine girmesi sonrasında hicrî dördüncü yüzyıla kadar şehirdeki İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesinden bahsettiğimiz bu makalede halkın fetihten sonra gerçek bir İslâm toplumuna dönüşme meselesini şehrin askerî kent olma özelliğini göz önünde bulundurarak ele aldık. Fethinin hemen akabinde şehre iskân edilen ve aralarında hadis râvilerinin de bulunduğu beş yüz müslüman Arap askerinin Kazvinliler'in İslâm'ı benimsemesindeki rolü büyüktür. Nesiller boyu orada yaşayıp evlilikler sayesinde Farşlılar'la karışan bu topluluk, şehirdeki İslâm kültür ve medeniyetinin ilk mümessilleridir. Ayrıca hadislerde ve sahâbî kavillerinde Kazvin'de cihat etmenin teşvik edilmesiyle sınıra gelen gönüllü müslüman askerlerin de Kazvin şehrinin İslâm kültür ve medeniyetine geçmesindeki gücü tartışılmazdır. Bu kişiler şehirde hadis, tefsir, fıkıh, kelam ve Arapça gibi ilimlerin tedris edilmesinde ön ayak olmuşlar ve İslâm ilim tarihinde *Sünen* kitabıyla meşhur İbn Mâce gibi Kazvinî nisbeli büyük âlimler yetiştirmişlerdir.

Kazvin'de İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesinin diğer bir etkeni de yöneticilerdir. Halkın sınırda devamlı nöbet tutma halini göz önünde bulunduran halifeler, şehri askerî yönden tahkim etmekle kalmamış, haraç muafiyeti ve vakıflarla da halkın İslâm'a ısınmasının yolunu açmışlardır. Ayrıca Kazvin sınırında inşa edilen iki büyük mahallede müslümanlar, ulemâ evlerinde Fars ve Arap asıllı gençlere ilim tedris etmişlerdir. Bu evlerin dışında yine halifeler ve valilerin inşa ettikleri camilerde de İslâm ilim faaliyetleri sürdürülmüş, camiler adeta medrese ve kütüphane hizmetini üstlenmiştir. Bütün bu unsurlar Kazvin'in asırlar boyunca İslâm şehrine dönüşmesini sağlamış ve askerî özellikleri ile ön plana çıkan Kazvin'de İslâm ilim ve kültür faaliyetlerinin akamete uğramasını engellemiştir.

Kaynakça

- Anonim, (372 / 982-983 yılında kaleme alınmış), *Hudûdü'l-âlem mine'l-meşrik ile'l-mağrib*, thk.ve çev. Yûsuf Hâdî, Kahire: Daru's-Sekâfe, 2002.
- Bağdadi, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşar Avvâd Ma'ruf, 14 cilt, Beyrut: Daru'l-Garb el-İslami, 2002.
- Balcı, İsrâfil, "İran Sömürgesine Karşı Arap Aşiretleri Direnişinin Önderi: Müsennâ b. Hârise ve Siyasi Direnişleri", *Ekev Akademi Dergisi*, 8/19, (2004): 177-194.
- Bazın, Marcel, "Kazvin" *DİA*, 25/154-155, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
- Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/892-93), *Fütûhu'l-büldân*, Beyrut: Dârû Mektebetü'l-Hilal, 1988.
- Can, Mesut, "Ortaçağ İslam Coğrafyacılarında Şehir Tipolojisi: Terminolojik Bir Bakış", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22/2, 2018, 1137-1163.
- Demirci, Mustafa, *Abbâsilerde Toprak Sistemi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.
- Ebû Yûsuf, Ya'kub b. İbrahim (ö. 182/798), *Kitâbü'l-Harâc*, thk. Tâhâ er-Rauf Sad, Sa'd Hasan Muhammed, Kahire: el-Mektebetü'l Ezheriyye li't-tûras, trz.
- Erkaya, Musa, "Kazvin Şehrinin Faziletine Dair Bir Rivayetin Senedi Üzerine Bir İnceleme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21: 2, (2016), 129-170.
- Firdevsî, (ö. 411/1020 [?]), *Şahnâme II*, çev. Nimet Yıldırım, İstanbul, Kabcacı Yayınları, 2016.
- Hasan el-Kazvinî, Muhammed (ö. 1096/ 1684), *Ziyafetü'l-İhvân ve Hediyetü'l-Hullân*, thk. Ahmed el-Hüseynî, Kum, el-Matbaatu'l-İlmiyye, 1967.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî (ö. 240/854-55), *Tarihu Halife b. Hayyat*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Dımaşk, Daru'l-Kalem, 1977.
- Halilî, Ebû Ya'la el-Halil b. Abdullah b. Ahmed (ö. 446/1055), *el-İrşad fî ma'rifeti ulemâi'l-hadis*, thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdris, 3 cilt, Riyad: y.y, 1989.
- İbn Havkâl, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Havkal el-Bağdadî (IV./X. yüzyıl), *Sûretü'l-arz*, thk. M. J. Geoje, 2 cilt Leiden: Dâru Sadır, 1938.
- İbn Hurdâzbih, Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah (ö. 300/912-13), *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, thk. M. J. De Geoje, Leiden: Daru Sadır, 1889.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvinî, *Sünenu İbn Mace*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, 2 cilt, Kahire: Daru İhyau'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1975.

- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb (ö. 421/1030), *Tecaribü'l-ümem*, thk. Ebû'l-Kâsım Emami, 7 cilt, Tahran: Siruş, 2001.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed Kâsım, 35 cilt, Medine: Daru'l Vefa, 1996.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmûrî, 10 cilt, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabi, 1997.
- İbnü'l-Fakîh, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedanî, *Kitâbü'l-Büldân*, thk. Yûsuf el-Hâdi, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1996.
- İstahrî, Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-Fârisî el-Kerhî, *Mesâlikü'l-memâlik* Leiden: Dâru Sadır, 2004.
- Kandemir, M. Yaşar, "İbn Mâce" *DİA*, 20/161-162, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.
- Kandemir, M. Yaşar, "Sünen", *DİA*, 38/141-142, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Kazıcı, Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.
- Kazvinî, Ebû Yahyâ Zekerıyyâ b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 682/1283), *Âsâru'l- bilâd ve ahbâru'l- ibâd*, Beyrut: Dâru Sadır, trz.
- Kesai, Nurullah, "İran" *DİA*, 22/427-429, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Kudâme b. Cafer, Ebû'l-Ferec el-Bağdâdî (ö. 337/948 [?]), *Kitâbü'l-harac ve sinâtü'l-kitâbe*, Bağdat: Dâru'r-Reşid, 1981.
- Le Strange, Guy, *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya) İslâm Fethinden Timur Zamanına Kadar*, çev. Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar, İstanbul: Yeditepe yayınları, 2015.
- Makdîsî, George, *İslâm'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşeri Bilimler*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- Makdîsî, Mutahhar b. Tâhîr (ö. 355/966'dan sonra), *el-Bed' ve't-tarih*, 6 cilt, Mektebetü's-Sekâfe diniyye ve Bûr Said, trz.
- Müstevfî, Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvini Hamdullah (ö. 740/1340'tan sonra), *Nüzhetü'l-kulub: el-makaletü's-salise*, tsh. Guy le Strange, Tahran: 1362.
- Müstevfî, Hamdullah b. Ebû Bekr b. Ahmed el-Kazvini Hamdullah (ö. 740/1340'tan sonra), *Târîh-i Güzîde*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK yayınları, 2018.
- Râfî, Ebû'l-Kasım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm Kazvînî (ö. 623/1226), *et-Tedvin fi ahbâri Kazvin*, 4 cilt, thk. Azizullah Ataridi Habuşânî, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1987.

- Râfî, Ebû'l-Kasım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm Kazvî (ö. 623/1226), *Kitabü't-Tedvin fî zikri ehli'l-ilm bi-Kazvin*, thk. Ali Ömer, (Muhakkikin önsözü) Kahire: Şerike Nevabigi'l-Fikr, 2009.
- Rubâsi, Miftah Yunus, *el-Müessesât et-Ta'limiyye fi'l Asr-ı el-Abbâsî el-Evvel*, Libya: Menşurat camia, 2010.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdullâh (ö. 764/1363), *el-Vafi bi'l-vefeyat*, thk. Ahmet Arnavut ve Türkî Mustafa, 29 cilt, Beyrut: Daru İhya't-Türas 2000.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî (ö. 562/1166), *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemani, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1962.
- Sütude, Hüseyin Kuli, "Tarihçe-i Kazvin", *Berresîhâ-yî Tarihî*, Tahran: 1969 4/1-38.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid (ö. 310/923), *Tarihü't-Taberi : Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrâhim, 11 cilt, Kahire: Daru'l-Mearif, trz.
- Usluer, Mehmet, *Abbasilerin Birinci Döneminin Sonuna Kadar Deylem Bölgesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.
- Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Yakût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh (ö. 626/1229), *Kitâbu Mu'cemü'l-büldân*, 7 cilt, Beyrut: Dâru Sadır, 1995.
- Yakût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-üdeba*, thk. İhsan Abbas, 7 cilt, Beyrut: Daru'l Garb el-İslami, 1993.
- Zarrinkûb, "The Arab Conquest of Iran and Its Aftermath", *The Cambridge History of Iran*, vol. 4/1-57, Edinburg: 2008.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), *Tezkiretü'l-huffâz*, 4 cilt, Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1998.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed, 18 cilt, Beyrut: Daru'l Hadis, 1985.